

Fig. 1. Kirken set fra sydvest. NE fot. 1980. - *The church seen from south-west.*

BORUM KIRKE

FRAMLEV HERRED

I senmiddelalderen og i tiden efter reformationen modtog Århus domkapitels provst visitationsgebyr[1] af kirken mod til gengæld at revidere regnskaberne og have kirken i forsvar (om visitationsretten se s. 1366f.). Ved et mageskifte 1582[2] overgik kirken til kronen, i hvis eje den forblev indtil 16. juni 1696,[3] da den tilskødedes Caspar Schøller til Lellinge, som dog allerede 29. juni samme år afhændede den til ejeren af Lyngbygård, Johan Arent Althalt,[4] der det følgende år også erhvervede annekskirken Lyngby (sml. s. 1613). Kirken fulgte herefter Lyngbygård (sml. tårnreparation og altertavle) til 14. juli 1840,[5] da kirketienden solgtes til sognets beboere. Den overgik til selveje 1. januar 1910.

Kirken ligger hævet over landsbyen i dennes sydvestre hjørne, med præstegården som nærmeste nabo mod syd.

Kirkegården er 1911[6] udvidet mod syd og vest og tidligere sandsynligvis også mod nord. De gamle markstensdiger, omtalt første gang 1615,[7] er genanvendt i cementafdækkede kløvstensmure, opført i slutningen af 1800'rne og 1911. I nord fører tre trin fra landsbyen op til en *indgang* med dobbelte træfløje, ophængt i murede piller med jernkors. En køreport i syd, ud for våbenhuset, har jerngitterfløje mellem støtter af gule sten. - 1615[7] blev der anskaffet materialer, bl.a. jern, til en ny †kirkeport, og i inventariet 1661[8] nævnes en lås til den søndre †låge; 1874[9] var portpillerne tækket med spån. - En del af den søndre kirkegårdsmur har 1980 måttet vige for et langstrakt, muret *kapel* med redskabsrum (arkitekterne Inger og Johannes Exner); samtidig nedrev man et †ligkapel nordøst for koret, opført 1899.[10]

Endnu 1851[10] havde kirken indtægter af hø-slettet på kirkegården, hvor gravene henlå som græsgroede tuer. Det følgende år blev terrænet »kulegravet, planeret og forsynet med gange og rabatter«, og hver familie fik sin særskilte begravelsesplads «.[11]

En grå **granitsten,* 43x32 cm, med indhugget *hjulkors* fra bronzealderen, blev i 1890'erne opdaget under nedbrydningen af det vestre dige og findes siden 1902 i Nationalmuseet (inv. nr. B 7702).[12] - På kirkegården ligger en *kværnsten* i hjørnet mellem skib og våbenhus.

Kirken består af romansk skib og kor, hvortil der oprindelig knyttede sig en †apsis, nedrevet 1814; o. 1500 eller måske lidt senere er der tilføjet et våbenhus i syd og et lille klokketårn i vest. Orienteringen har ringe afvigelse mod nord.

Den ret lille, romanske bygning, hvis mure er ca. en meter tykke, har et påfaldende smalt kor. Ved afsætningen af *planen* (fig. 5) har man tilsyneladende anvendt en firdeling, således at koret (÷ 6 tommer = ½ fod) udgør en fjerdedel af kirkens samlede længde fraregnet apsiden. Måleenheden må være den samme som påvist bl.a. i Elsted (s. 1738): en gammel jysk fod, hvis længde her er 28,4 cm. Målt med denne enhed er skibet udvendig 54 fod langt og 29 fod bredt, mens den indvendige bredde, 22 fod, svarer til længden af koret plus triumfmuren (18½ + 3½ = 22 fod); koret er 20 fod bredt, korbuen 10 fod.

Materialer og teknik. Kor og skib er opført af granitkvadre over en sokkel med skråkant; indvendig er brugt kløvede samt navnlig i koret firhugne sten og egentlige kvadre. Skibets vest-

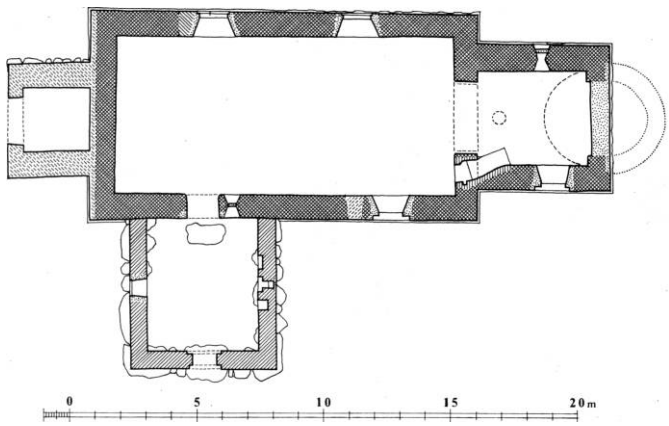
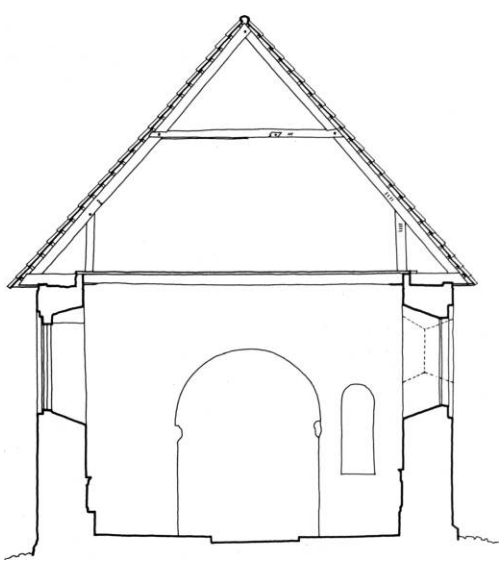

Fig. 2-3. Plan 1:300 og snit gennem skibet 1:150. Målt af Erik Lund m.fl. 1967 og KdeFL og TF 1969; tegnet af Marianne Nielsen 1982. - *Ground-plan 1:300 and cross-section of nave 1:150.*

gavl er ommuret med tegl og marksten i forbindelse med tårnets opførelse. - Ved nedtagningen af korets øverste gavltrekant 1977 sås det, at kvadrene gennemgående havde en usædvanlig stor anlægsflade, indtil 25-30 cm dyb, og at lejefugernes tykkelse stedvis var reguleret ved hjælp af granitflækker. I den støbte murkærne, der fortrinsvis bestod af kvaderafslag, ofte med koncentrationer af stykker fra samme sten, var kun anvendt forholdsvis lidt kalk.[13]

Kvaderstensmurværket, navnlig i den nordre ydermur, men også indvendig, præges stærkt af forvitring af samme karakter, som forekommer i en række nørrejyske kirker, bl.a. i nabokirken Fårup (s. 1885).[14] Den skørnede granit

har været forklaret ved brand,[15] men der synes snarere at være tale om spændinger i stenene, fremkaldt af vejrligets temperatursvingninger.[16]

Til det lille kor knyttede sig indtil 1814 en *†apsis,* tækket med bly. Efter nedbrydningen på grund af brøstfældighed genanvendtes de krumme kvadre og sokkelsten ved tilmuringen af apsisbuen[27] (sml. fig. 6), der nu indvendig fremtræder som en stor, rundbuet blænding, 3,8 m høj og 2,9 m bred, med stik af krumhugne kilesten. De svage spor efter apsidens taglinie vidner om, at udbygningen har været lav i forhold til koret, og kvadrenes ret kraftige krumning antyder en beskeden radius.

Døre og vinduer. Den vandret afdækkede syddør har mistet karmanslaget ved indsættelsen af en bredere dørfløj, mens den tilmurede norddør kun er kendelig i det ydre, hvor overdækningen er ødelagt af et nyere vindue. Døren, hvor den gennemløbende skråkantsokkel danner tærskel, sidder forskudt mod vest i forhold til syddøren.

Kirken har oprindelig haft ialt seks højt placerede, rundbuede vinduer, to i koret og fire i skibet. Heraf er tre opslugt af nyere vinduer, mens andre tre, alle med monolit overligger, er bevaret, men ude af brug: korets nordvindue står som en udvendig blænding, og skibets sydøstre vindue er helt tilmuret, mens det sydvestre (sml. fig. 8) er blændet[17] i forbindelse med våbenhusets opførelse; dette vindue måler 125x61 i ydre flugt med toppunkt 58 cm under

murkronen. I den smalle lysning, 85x29 cm, fandtes 1981 rester af den indmurede *vinduesramme.* Egetræsrammen, der var bevaret forneden og i vestre side, stak 20-30 cm ind i murkærnen og bar spor af søm. - I våbenhusets østmur var 1887 indmuret den ene halvdel af en romansk vinduesoverligger.[18]

Billedkvadre. 1) Af ialt fem ornamenterede kvadre har navnlig én med dyreslyng (fig. 7) i korets sydmur, fjerde skifte fra neden, tiltrukket sig opmærksomhed. I den forneden noget afskallede sten, der muligvis er vendt på hovedet, er ristet to eller flere i hinanden indfiltrede, båndformede dyr. Kvaderen, som nu måler ca. 38x68 cm, kan oprindelig have været længere, at dømme efter den måde, hvorpå ornamentet er afskåret, men nogen tvingende grund til at anse den for et brudstykke, foreligger ikke. M. Mackeprang fandt figuren så fremmed for den øvrige romanske stenkunst, at han foreslog, at kvaderen snarest måtte opfattes som et stykke af en runesten.[19] Senest er ornamentet søgt indordnet i den såkaldte Urnesgruppe, opkaldt efter udskæringerne på den norske stavkirke.[20] Imidlertid er det vanskeligt at forbinde de forvirrede slyngninger med noget kendt runestensornament, og de hjemmegjorte »dyrehoveder« står Urnesstilens karakteristiske slangehoveder fjernt. Det er derfor rimeligt at betragte ornamentet som en romansk stenhuggers kluntede forsøg.

2) (Fig. 9) to modstående, hjerteformede figurer med indvendig dobbeltspiral; i næstøverste hjørnekvader i korgavlens sydøstre hjørne. - 3) Cirkel med indskrevet firkløver, knap 30 cm i diameter; i samme skifte som 1.-4) Tre koncentriske cirkler, den største 12 cm i diameter. - 5) (Fig. 8) et 13 cm højt og ca. 70 cm langt ottetalsslyng i relief; i en hjørnekvader i skibets sydvestre vindue, i den udvendige, østre smig, synlig fra våbenhusloftet.

Indre. Den runde korbue har bevaret sin oprindelige skikkelse, men *kragbåndene* er stærkt skørnede i lighed med mange af de udvendige kvadre. I søndre vange, der er repareret med tegl som følge af gennembrydningen til prædikestolen, er der i pudsen indridset »LSØ«,

Fig. 4. Våbenhus. NJP fot. 1979. - *Porch.*

»IRS« og to gange »1618«. - I det fladloftede skib hviler de nye bjælker på gamle murremme. Også korets (†)loftsbjælker, hvoraf to endnu er på plads, har hvilet på murkronen.

Ændringer og tilføjelser. Formentlig kort før reformationen blev koret dækket med et tønde-

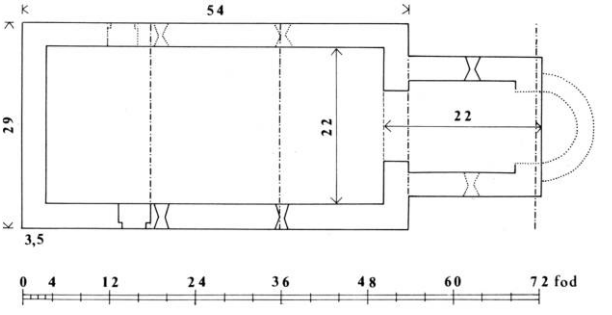

Fig. 5. Formodet system ved afsætningen af den romanske kirkes plan. Måleenheden er en kort, jysk fod = 28,4 cm (s. 1987). 1:300. Tegnet af NJP og Marianne Nielsen 1982. - *Presumed system used for marking out the plan of the Romanesque church. The unit of measure is a short futland foot = 28,4 cm.*

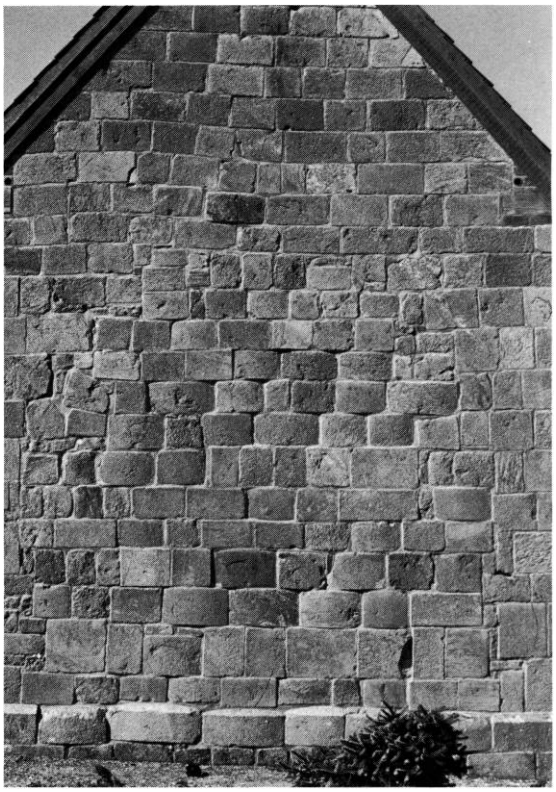

Fig. 6. Korets østgavl med den tilmurede †apsisåbning (s. 1988). KdeFL fot. 1978. - *East gable of chancel with walled-up opening to apse.*

hvælv, og der opførtes et våbenhus ved skibets syddør. Tårnet er muligvis lidt yngre, måske fra midten af 1500'rne.

Korets halvstens *tøndehvælv* er spændt lidt højere end apsisbuen, der må have bestemt dets form. En *cirkulær åbning* (fig. 11) lige inden for korbuen, 61 cm i tværmål, har formodentlig ligesom flere lignende hvælvhuller i stiftet, bl.a. i Århus domkirke og den nærliggende Sabro kirke (s. 1867),[21] været brugt ved kirkespil, f.eks. dramatiske fremstillinger af Kristi himmelfart.[22] Åbningen, der lukkes af en trælem, har en kalkmalet indramning. To spygatter ses henholdsvis syd og nord for åbningen (jfr. kalkmalerier).

Det anselige *våbenhus* (fig. 4) er i to etager ligesom adskillige andre på egnen. Det er rejst af munkesten i munkeforbandt over en syld af store kampesten. Lidt over etageadskillelsen ses udvendig et savskifte, der gentages i gavltrekanten, som i øvrigt smykkes af tre cirkelblændinger, af hvilke de to nederste indeholder affasede korsstave. Gesimsen er nyere. Den falsede døråbning er udvendig rundbuet, indvendig fladbuet. Af tre udsparinger i østvæggen synes den midterste oprindelig at have været en glug, seks skifter høj og én sten bred. O. 1850[6] er der indsat et vindue i vest. Loftsbjælkerne hviler på en indmuret rem 240 cm over nuværende gulv, og andet stokværk, der står med hvidtede vægge, er to meter højt. Loftsrummet belyses gennem en lille glug i taggavlen, mens en asymmetrisk anbragt, fem skifter høj åbning må være kommet til senere. Våbenhusets murede *†bænke,* nedbrudt ved restaureringen i 1970'erne, ønskedes 1855[6] beklædt med brædder.

Det lille, kvadratiske klokketårn har flere træk fælles med tårnet i Sabro (s. 1868) og er ligesom de såkaldte styltetårne (sml. f.eks. Elsted, s. 1740) uden forbindelse med kirkerummet. Østmuren hviler på skibets ommurede vestgavl, hvis kvadre er genanvendt i tårnets nederste otte skifter; herover er murene indtil bunden af glamhullerne af munkesten i en vistnok noget varieret skiftegang, med mange kopper indvendig. En rundbuet arkade i vest, 330x175 cm, der vel oprindelig har stået åben, lukkes af en bræddevæg med lille dør.[23] Vestfacaden smykkes af tre cirkelblændinger. I tårnet er der i alt tre bjælkelag (sml. sortmalede murankre), af hvilke det nederste, der hviler i et spring i væggene, er genetableret under sidste restaurering. En gammel, lang tårnstige er nu ophængt på skibets loft, hvortil der er adgang fra tredie stokværk. Tårnets øverste parti med de fire rundbuede, ud- og indvendig falsede glamhuller og den profilerede gesims er muret af nyere sten, formentlig 1745,[24] da kirkeejeren Johan Arent Althalt ifølge Danske Atlas lod tårnet reparere og spiret belægge med bly. - Tårnet, der 1874[9] hældede 30 cm mod vest, blev rettet op 1914[25] i forbindelse med en skalmuring.

Vedligeholdelse. Tagværkerne var i 1600'rne overalt beklædt med bly undtaget våbenhusets, som var hængt med tegl. 1617[7] arbejdede en blymester fra Århus »selvanden« i 24 dage og

Fig. 7. Billedkvader nr. 1 med optrukket dyreslyng, i korets sydmur (s. 1989). Fot. 1919 i NM1. - *Decorated ashlar with intertwining animal ornamentation from south wall of chancel (the lines are touched up).*

brugte bl.a. 1400 blysøm. Skibet fik tegltag inden 1803,[26] mens koret beholdt blyet indtil 1918,[11] da man fik ministeriets tilladelse til at sælge det til fordel for teglsten. - Skibets østre taggavl, der 1871 var af træ, blev 1878[9] afløst af den eksisterende, murede gavl.

Bispesynet roste 1731[26] patronen, Christen Althalt, for »i alle måder forsvarligt at vedligeholde« kirken. 1737 fik skibet nyt bjælkeloft, der dog fornyedes 1871.[9] - Nordsidens små, romanske vinduer var i brug endnu 1814,[27] da man klagede over, at kirken var for mørk. O. 1851[6] afløstes de to i skibet af de eksisterende trækarme, mens vinduerne i korets og skibets sydside, der var udvidet 1827,[27] fik rundbuede støbejernsrammer 1860.

Kirken står i dag præget af en omfattende, men nænsom *restaurering* 1976-79 ved arkitekterne Inger og Johannes Exner, hvorunder der installeredes el-luftvarme,[28] og tag og murværk blev istandsat. Kvaderstensfacaderne er i blank mur,[29] mens våbenhus og tårn samt de murede partier omkring sydsidens vinduer og kirkens indre er hvidtet. Tagene er hængt med tegl, kun spiret er beklædt med bly. I glamhullerne nye, brunmalede lemme. I det indre står også skibets træloft brunmalet, og i gulvet ligger røde, kvadratiske gulvfliser, der har afløst sorte

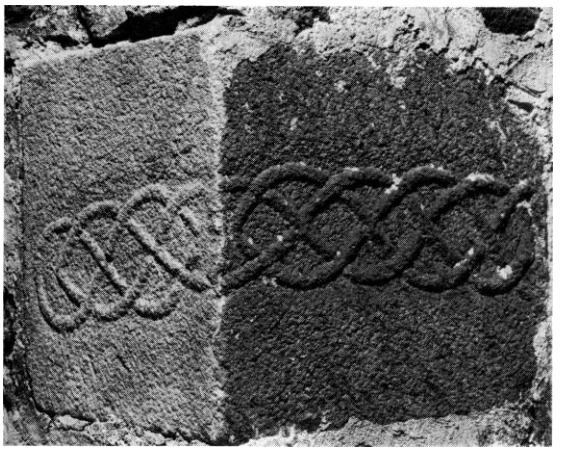

Fig. 8. Billedkvader nr. 5 med ottetalsslyng i skibets sydvestre vindue (s. 1989). NJP fot. 1981. - *Decorated ashlar in south-west window of nave.*

Fig. 9. Billedkvader nr. 2 med hjerteformede figurer, i korets østgavl (s. 1989). KdeFL fot. 1978. - *Decorated ashlar in east gable of chancel.*

Fig. 10. Kirken set fra nord. Hugo Matthiessen fot. 1934. - *The church seen from north.*

og hvide fliser samt bræddegulv under stolene fra o. 1903.[30]

Vindfløjen (fig. 29) nævnes første gang 1879, da den skulle fornyes og stangen rettes op; denne smykkes forneden af tre svungne bøjler og slutter i en stor kugle.

KALKMALERIER

Under restaureringen 1978 fremkom fragmenter af kalkmalerier fra flere perioder, der efter en undersøgelse alle blev overhvidtet undtagen en dekoration fra *o. 1500* i korets tøndehvælv, hvor den cirkulære åbning indrammes af et blågråt siksakmønster mellem røde konturlinier og spygatterne samme sted af røde linier (fig. 11).

På korbuens underside fandtes rester af en *romansk* †*udsmykning* med sort, okker og brændt okker, malet på et ca. 5 mm tykt, finsigtet og gul-grønligt pudslag. I toppen sås spor af en medaljon, mens nogle lysrøde streger på (hud)farve, i nordre vange, muligvis kan tolkes som en hånd, formentlig tilhørende en sidefigur. - Indvendig i skibets sydvestre, romanske vindue afdækkedes midt i den østre smig en 30 cm høj, fransk lilje, udført i rødt og lysrødt med røde konturer på hvid baggrund oven på et tyndt kalklag. Tilsvarende farverester fandtes på en kvader i triumfvæggen over korbuen.

En †*gravskrift(?)* fra 1600'rne, i korbuens nordre vange umiddelbart over kragstenen består af syv linier (latin og dansk), malet med sort, de fem øverste med versaler, de to nederste med fraktur. Den stærkt ødelagte indskrift, der er malet på et kalklag yngre end 1618 (jfr.

indridsninger i den søndre vange) og hvoraf kun nogle fa ord, bl.a. »Dater« (-datter) kunne læses, må efter ordvalget at dømme opfattes som en gravskrift for en kvinde, formodentlig begravet i kirkegulvet.

INVENTAR

Oversigt. Kirkens inventar har mange eksempler på enkeltpersoners foretagsomhed og gavmildhed. Herredsfogeden Anders Pedersen har ansvaret for fløjaltertavlen 1594, alterkalken 1601, prædikestolen 1604, udført af landsbysnedkeren Morten fra Skovby, og alterstagerne 1614. Kirkeejeren Johan Arent Althalt og hans hustru har 1701 ladet udføre malerier både på altertavlen og prædikestolen. Stolestaderne fra 1680'erne, der har bevaret deres døre mod midtgangen, har initialer for enkelte (selvejer)bønder.

Alterbordet (fig. 16) består af et fyrretræspanel fra o. 1600. Forsiden har tre arkadefelter med riflede pilastre, profilkapitæler og bueslag dekoreret med tværstreger samt små neglesnit langs indersiden; i sviklerne påsatte rosetter. Gavlene har nu hver én stor fylding flankeret af smalfyldinger, men not i siden mod østvæggen markerer, at gavlene tidligere har haft to fyldinger. Panelfyldingerne står med en staffering fra 1701, samtidig med altertavlens og svarende til en bemaling af et prædikestolsfelt i Sjelle (s. 1916). Denne grisaille-blomstermaling på mørkebrun bund er 1939 fremdraget og udbedret af Georg N. Kristiansen. Rammeværket er nystafferet 1979, mørkt olivengrønt med lysbrune arkader. Ved restaureringen fandt man spor af den oprindelige snedkerstaffering, i fyldingerne en »dupning« med rød oliefarve på olieret kridtgrund, brunt og rødt på enkelte lister og på fodpanelet rester af en brunmalet tovsnoning. En overmaling fra 1857 omfattende brunmarmorering i fyldingerne, blågråt på bueslag og rammestykker, der desuden havde lister med gult og grønt.

Det middelalderlige †*alterbord* »af hugne kampesten, 2 alen i bredden, ¾ alen højt og af en lignende dybde«, synes ifølge sognepræstens ubehjælpsomme beskrivelse o. 1845[11] at have rummet en †*helgengrav* med en dæksten, »en flad Marmersteen, ¼ alen lang, 4 tommer bred og ¾ tommer tyk«. I helgengraven fandtes et †*relikviegemme,* »en blyæske med noget sort i, som arbejderen kastede bort, og et gammelt messingspænde«. Alterbordet har formentlig stået under apsisbuen og er efter apsidens nedrivning 1814 blevet indesluttet ved buens tilmuring; dets kvadre er antagelig herefter indgået i østgavlen ved dennes ommuring 1845.[27]

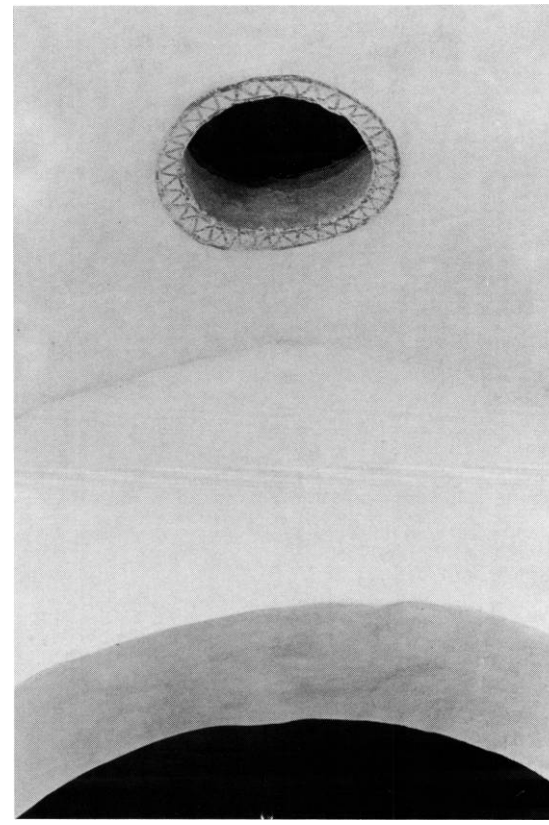

Fig. 11. Korets tøndehvælv med cirkulær åbning (s. 1990 og 1992). NJP fot. 1981. - *Chancel's vault with circular opening.*

†*Alterklæder.* I de ældste inventarier fra 1680'erne[31] opregnes intet alterklæde, og også 1803[26] bemærkes, at bordet manglede et dække. I hvert fald fra 1847[10] var alterbordets beklædning af fløjl med guldborter. Ved restaureringen 1979 fjernedes klædet fra alterbordet.

Altertavlen (fig. 16) er en lutheransk fløjaltertavle, ifølge malet indskrift fra 1594, men med malerier fra 1701. Et senere altermaleri, fra 1857, er nu ophængt på skibets sydvæg.

Den enkle tavle har glat storfelt og fløje, hvis rammeværk overalt er affaset mod den indvendige side. Over et frisefelt med retkantfremspring er en lav trekantgavl, med nye profillister, flankeret af topkugler (tidligere spir) på høje postamenter. Fodstykket er nyt.

1939 blev fløjtavlen restaureret af G. N. Kristiansen,[32] der fremdrog den oprindelige staffering på fløjenes bagsider. Det var en temperamaling på kridtgrund, fyldingerne med en gul og cinnoberrød farve indrammet af sorte dobbeltstreger, rammeværket brunmalet. På søndre fløjfylding ses nederst en indskrift med sortmalede versaler inden for en sort ramme: »anno d(omi)ni 1594 lod An= /Piersen[33] denne tafle giøre / paa kierckens egen bekostning / Borrom kiercke til en ære e.t.c.« Forsidens oprindelige staffering (nu dækket af 1701-bemalingen) omfattede de formodentlig protestantiske tavlers sædvanlige indskrifter i fløjene, her dog ikke identificeret, udført med forgyldt fraktur på sort bund. I midtfeltet fandtes ikke spor af indskrifter, og det er muligt, at krucifikset (s. 1998) har været anbragt her. Alle tre felter var indrammet af en 6,5 cm bred, cinnoberrød bort med påsatte sølvrosetter. I gavlfeltet var malet et gult Jesumonogram på cinnoberrød bund. Profillisterne har stået med guld samt med rød, grøn, brun og sort farve.

1701 fik tavlen en staffering, der blev afdækket og udbedret 1939. På de nedre rammelister er med hvidgrå fraktur malet: »Er Bekosted Kiercken at Stafere af Kierckens Patrone, Ædle Høyagtbaar Sig: Johan Arentzøn, Med Dydædle Kiereste, Maren Suends Daatter, 1701«. I frisen desuden på sort bund: »Anno 1701«. I midtfeltet er malet Nadveren, i fløjene, under bueslag med grisaille-bladværk i sviklerne, ses

Fig. 12. Indre, set mod øst. NE fot. 1980. - *Interior looking east.*

Fig. 13. Indre, set mod vest. NE fot. 1980. - *Interior looking west.*

Moses med stav og lovens tavler og den velsignende Kristus, alt på mørkebrun baggrund og med forklarende indskrifter, gul fraktur på sort bund, nederst i felterne. Under midtfeltet nadverordene: »Vor Herre Jesus Christus i den Nat der Hand blev forraad, ...«, under nordre fløj: »Moses Truer af Sinai«, under søndre fløj: »Christus Trøster af Sion«. I nadvermaleriet, der går tilbage til et forlæg efter et stik af Hendrich Goltzius 1598, indtager den lysklædte Kristus den centrale plads både med hensyn til placering og størrelse; personernes ansigtstræk er ret stereotype og især hænderne ret ubehjælpsomt formet; kraftige farver, brunt, blåt, grønt og rødt er anvendt på dragterne. I topfeltet ses en gråbleg opstandelses-Kristus i lys strålekrans. Tavlens rammeværk grønt og rødbrunt.

Ved restaureringen fjernedes to overmalinger. Den ældste, fra 1852,[11] var i hovedsagen »en oplivning« af tidligere farver og indskrifter med bibeholdelse af malerierne (dog med blåt og guld på rammeværket). Ved den følgende og mere indgribende behandling 1857[10] (da også annekskirken Lyngbys altertavle blev »moderniseret« (jfr. s. 1628)), fik tavlens rammeværk egetræsmaling, i topfeltet blev udført Guds øje i trekant, og fløjene blev malet som stavværk med skyggevirkning. En ny frakturindskrift tilføjedes i frisen: »Fader, vilde du tage denne Kalk fra mig!«, som forklaring til det oliemaleri på lærred, 128x99 cm, der indsattes i midtfeltet. *Maleriet* (fig. 15), Kristus i Gethsemane have, er signeret »P. A. Lyders«, der fik 120 rdl. for arbejdet.[10] Kristus er iført rødlilla kjortel og blå kappe; bag hans ryg anes Peters hoved, og ovenover svæver en stor, lys engel. Maleriet, i ny ramme fra 1939 og re-

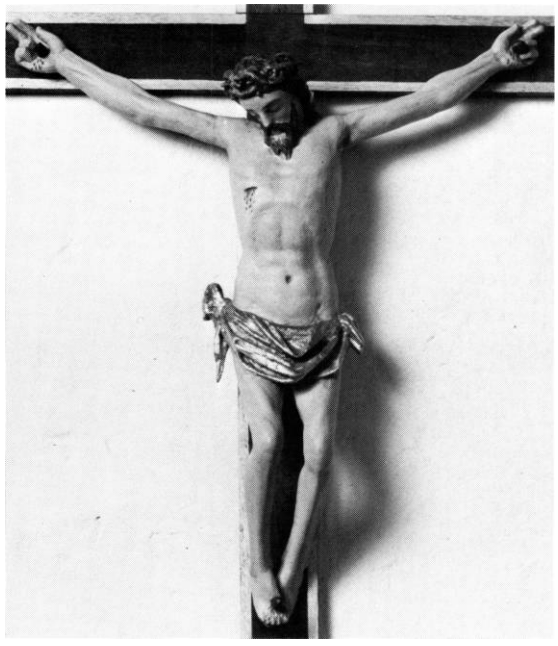

Fig. 14. Krucifiks, muligvis fra 1594 og oprindelig opsat i altertavlens midtfeldt (s. 1998). NE fot. 1980. - *Crucifix, possibly from 1594.*

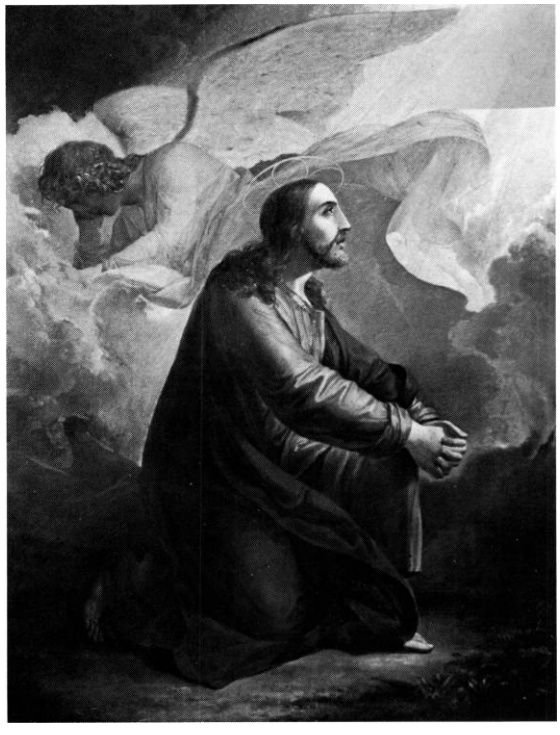

Fig. 15. Tidligere altertavlemaleri, udført 1857 af P. A. Lyders (s. 1995). G. N. Kristiansen fot. 1980. - *Former painting on altarpiece, by P. A. Lyders 1857.*

staureret 1980, er ophængt på skibets sydvæg.

Altersølv. Alterkalk (fig. 17), 1601, udført af Augustinus Jacobsen, Århus, på foranledning af herredsfoged Anders Pedersen (jfr. altertavle, alterstager og prædikestol). Den forgyldte kalk, 18,3 cm høj, på sekstunget fod med tilsvarende, karnisprofileret fodplade og standkant, der mellem dobbelte profillister har en dekoration bestående af tre gennembrudte prikker vekslende med tre à fire skråstreger i siksakmønster. Sekskantede skaftled og knop med rudebosser, hvorpå graverede minuskier: »jhecvs«(!) på skraveret bund og med små treblade ved siderne. Mellem bosserne blade med graveret stavværk. Samtidigt, glat bæger. På en af fodtungerne er graveret et korstræ og skriftbånd med versalerne »inri« (n'et omvendt). Herpå fastnittet, støbt krucifiks. På standkantens overside ses mestermærket for ovennævnte guldsmed[34] og på standkantens tilloddede underplade giverindskriften, med versaler: »Lod Anders Pedersen d k giør ano 1601« (dvs. denne kalk gøre) og vægtangivelsen: »27 lodt 1 qt.« (dvs. qvint).[35]

Tilhørende, formodentlig samtidig *disk,* 13 cm i tvm., forgyldt. Glat, med sekspasformet fordybning og på randen et graveret cirkelkors, Georgskors på enkeltstreget baggrund. På undersiden en ældre påloddet forstærkning.[36]

Oblatæske og *vinkande,* udført af »Exner 1977«, en skål 1978. *Vinskummeske,* 1903,[9] ude af brug.

Vinkande 1859 og *oblatæske* 1860,[6] af sort porcelæn med guldkors og -kanter; kanden mærket »Jernporcelain. Københavns Porcelains Fabrik. Danmark«, på randens underside et stemplet A. Begge ude af brug, hos præsten.

Sygesæt, 1882, udført af Peter Hertz, København. Sygekalken (fig. 19), 14 cm høj, har rund fod og knop, med påloddede firblade. På bægeret er graveret et kors og en indskrift, med skriveskrift: »Borum og Lyngby Menighed 1882«; her ses også Københavns bystempel (18)82, mestermærket og guardeinstemplet for Simon Groth. Vingemmet, formet efter og indsat i bægeret, har i låget et lille oblatskruegemme. Tilhørende *disk* med samme graverede kors

Fig. 16. Fløj altertavle 1594, med malerier 1701 (s. 1993). NE fot. 1980. - *Triptych 1594, with paintings 1701.*

som sygekalken. Alle dele har samme tre stempler som denne. Et senere anskaffet vinbæger er stemplet »F. Hingelberg« og »FJH«.

Alterstager (fig. 18). »Anno 1614 den 28. ivlii hafver Anders Pedersen i Borvm med sin høstrv Bvold Lavridsdater[37] gifvet dise tvinde lyvse stager thel Borvm kiercke«. Stagerne, 31 cm høje, er beslægtede med Skørrings (s. 1934), men skaftet består af flere og mindre led: fire indknebne adskilt af skiver på hver side af større, ligeledes skivedelt midtled. Jernlysepig. Begge stager har et brud på den øvre rand. Giverindskriften (jfr. alterkalk og prædikestol) står med graverede versaler på fodskålens nedre led, her ses tillige ægteparrets sammenstillede bomærkeskjolde, hans med sammenskrevet »AP«, hendes med Jesumonogram; over skjoldene deres initialer »A.P.S. B.L.D.«.

Syvarmet *lysestage,* nyere, på alteret.

En lille †*hornlygte,* til at hente lys i, er omtalt i inventariet 1661.[8]

Messehagel, ny, leveret af »Casa Bochaca, Barcelona«, af grøn brokade med rødgalonerede Y-kors. †*Messehagler.* 1661[8] var haglen af grøn, »slet« (glat) fløjl med guldknipling, 1803[26] af brokade, meget gammel og afbleget og kunne ikke kaldes anstændig. 1851[10] anskaffedes en ny, af fløjl, med guldgaloner, der erstattedes af en tilsvarende 1863 og igen 1913.[10]

Alterskranke, o. 1860, af drejede træbalustre

Fig. 17. Alterkalk 1601, udført af Augustinus Jacobsen, Århus, skænket af herredsfoged Anders Pedersen (s. 1996). NE fot. 1980. - *Chalice 1601, by A.Jacobsen, Århus, donated by the judge Anders Pedersen.*

Fig. 18. Alterstage 1614, skænket af herredsfoged Anders Pedersen og hustru (s. 1997). NE fot. 1980. - *Altar candlestick 1614, donated by the judge Anders Pedersen and his wife.*

med profileret håndliste; opstillet tværs over koret og med to indgange. Lys gråbrun.

†*Bogstol?* 1803 omtales en »trælæsestol«.[26]

Døbefont (fig. 22), romansk, af grovkornet, blårød granit, kummen (ca. 88 cm i tvm.) og det koniske skaft udført i én sten, fodvulsten af en anden, blålig granit. Det er et ret grofthugget arbejde, der forekommer næsten ufærdigt, uden ornamentik, og med en skæv behugning i den ene side. På oversiden af den 11-13 cm brede rand ses fire indhuggede Georgskors, formodentlig fra fontens indvielse.[38] Opstillet i korets nordvestre hjørne.

Dåbsfad (fig. 21), o. 1550-75, sydtysk arbejde af drevet og punslet messing, 42 cm i tvm. I bunden det ofte anvendte relief af Marias bebudelse, omgivet af en udpudset minuskelring. På randen to rækker stemplede ornamenter, inderst seksbladede rosetter, yderst småblade. Endnu 1683[31] fandtes intet bækken i fonten.

Dåbskande (fig. 20), o. 1877,[9] af messing, med sølvkors på pæreformet korpus, 32 cm høj.

Krucifiks (fig. 14), eftermiddelalderligt, muligvis fra 1594, samtidigt med altertavlen. Den 47 cm høje, kraftige figur hænger med let buet armstilling (kun de to mindste fingre krummet). Hovedet med den flettede tornekrone hælder forover, øjne og mund er lukkede; et lille venstreøre anes. Spydsår i brystet. Lændeklædet, der er lagt tværs over hofterne med lille overfald midtpå, er trukket op i en sløjfe ved højre side og har snip ved venstre. Figurens rygside plan. Glat egetræskors fra 1939, da krucifikset blev restaureret af G. N. Kristiansen. Figuren nystafferedes efter fundne spor på kridtgrund: rødlig karnation, brunt hår og skæg, tornekronen med grøn lasur på sølv og lændeklædet forgyldt. Fra to tidligere overmalinger havde lændeklædet været blåt og herefter uægte forgyldt. Nymalet 1980. Ved restaureringen 1939 borttoges krucifikset fra den hidtidige plads over altertavlens topgavl, hvor det

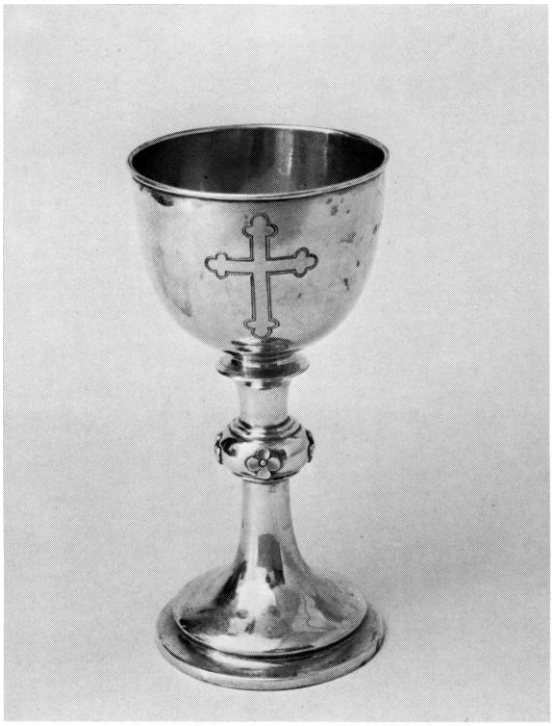

Fig. 19. Sygekalk, 1882, udført af Peter Hertz, København (s. 1996). NE fot. 1980. - *Chalice for the sick, 1882, by Peter Hertz, Copenhagen.*

Fig.20. Dåbskande af messing fra o. 1877 (s. 1998). NE fot. 1980. - *Baptismal ewer of brass from c. 1877.*

måske er anbragt 1857, da tavlen fik sit nye maleri. Den oprindelige anbringelse har muligvis været i altertavlens midtfelt, hvilket underbygges af, at figurens ryg er plan.

Prædikestol og *himmel* (fig. 24) er ifølge en malet indskrift skænket 1604 af herredsfoged Anders Pedersen og hustru Barbra Nielsdatter[37] (jfr. alterkalk og -stager) og kan henregnes til Morten snedkers arbejder (jfr. bl.a. Skivholme og Skovby samt †skab nedenfor). Storfelternes evangelistmalerier er fra 1701.

Stolen består af fire fag med fritstående søjler foran skråt afskårne hjørner. I storfelterne er arkader med volutsvungne pilastre, dekoreret med neglesnit som på prædikestolene i Sdr. Årslev (s. 1558) og Skivholme (s. 1959), med tilsvarende postamentknægte. Med hensyn til stolens øvrige detaljer har snedkeren som vanligt arbejdet med et sæt naive ornamenter, der varieres lidt for hver opgave. Barneenglehoveder er her anbragt på frisefremspring og under postamentknægte, hvorimellem ses udsavede hængestykker med dobbeltvolutter og halvroset. Tilsvarende motiver, hængestykkerne dog forenklede (udsavede volutter omkring cirkelkors) findes på den sekssidede lydhimmel, der især svarer til Skovbys (s. 1979). De fire kronende volutbøjler slutter om et postament, hvorpå står en ung mand, i knæbukser og kort trøje, blæsende på et horn og med den anden hånd fattet om et udsavet skjold (fig. 28).

1939 gennemgik stol og himmel en restaurering ved Georg N. Kristiansen.[39] Ny bærestolpe med tilstødende volutbøjler udførtes, de sidste efter model af en enkelt bevaret, med slyngbånd på forkanten og indstemplede rosetter på siderne. Under en overmaling fra forrige århundrede[40] fremdroges på stolen dels en oprindelig, partiel staffering med guld[41] og sølv på lister og ornamenter, samt gyldne frakturindskrifter, dels en staffering samtidig med altertavlens, fra 1701, omfattende ny farvegiv-

Fig. 21. Dåbsfad o. 1550-75, af messing, sydtysk arbejde (s. 1998). NE fot. 1980. - *Baptismal dish c. 1550-75, of brass, South German work.*

ning samt udsmykning af arkaderne med evangelistmalerier. Ved samme lejlighed fik lydhimlen sin første staffering. - Stolen står nu efter en rensning 1980 med den oprindelige, men opfriskede staffering med sølv og guld, hvidmarmorerede søjleskafter og lidt grønt, rødt og hvidt på profiler etc. I postamentfelterne den toliniede, gyldne fraktur-giverindskrift: »Anno 1604 Lod Anders piersen ÿ Borum herris fogit ÿ framløff herrit Med sin Kiere hustru Barbra Nielsdatter Opsette dene predickstoel paa deris egen bekostning oc gaff den thil Borum Kiercke«. I frisefelterne: »Raab høyt spar icke Opløffte din Røst som en basune oc kundgiør Mitt Folck deris Offuer trædeise oc Jacobs hus deris sønder. Esai 58. Salig er Alle de som høer guds Ord oc Bevare det Luc. 11«. I lydhimlens frise er med gulmalede frakturbogstaver som altertavlens skrevet: »Den Herris Herris Aand er ofuer mig, derfor Hafuer Herren Saluet mig. Hand udsende mig til at prædicke for de elendige« (Es. 61,1). Figuren på lydhimlen har grønne hoser, brune bukser, rød trøje med hvide kanter, gult hår og horn. På skjoldet er ikke bevaret initialer eller bomærke, der formodentlig har været herredsfogedens.

Antagelig fra 1701 er arkadernes *malerier* af evangelisterne stående med deres tegn og bog. De er iført gråbrune, røde eller hvide, fodside dragter med blå eller røde kapper. De står på et grønt jordsmon og på en mørk baggrund, hvor deres navne foroven er malet med gul skriveskrift: »Mathæus, Marcus, Lucas«. Johannesfiguren, på faget ind mod sydvæggen, er kun skitsemæssigt farvelagt, uden fernislag, og hverken hans navn eller tegn er malet. Heller

Fig.22. Romansk døbefont (s. 1998). NE fot. 1980. - *Romanesque baptismal font.*

Fig. 23. Pengeblok fra 1500'rne (s. 2001). VM fot. 1971. - *Alms box from 1500's.*

ikke fagets øvrige træværk er bemalet, bortset fra den let marmorerede søjle. Evangelistmalerierne svarer i malemåde ganske til altertavlens malerier og er rimeligvis udført af samme mand. - Opgangen til stolen er gennem triumfmuren ad en muret trappe, nu dækket af en enkel trætrappe fra 1979, der har afløst en fra 1882.[9]

Stolestaderne, udført 1681 og 1685-86,[42] har bevaret de oprindelige døre og hovedparten af panelerne. Gavlene er glatte, afsluttet af listeindrammede, tresidede topstykker over tunget udsavet halsparti.[43] I gavlfelterne har der oprindelig været indskårne, stiliserede treblade og under den vandrette profilliste et Jesumonogram, grovest udført i sydrækken; herfra er bevaret et eksempel på 3. gavl fra øst, hvor Jesumonogrammet står mellem indskårne initialer »IO - SB« og over årstallet »1681«. Nordrækkens finere udførte Jesumonogram (fig. 31) har bladudløbere. Bag på rygpanelet nr. 5 fra vest er skåret »P.O.S.B.« flankeret af »16-86«.[44] Ved restaureringen 1939 fandt man alle indskæringer jævnet med kit og maling, der ikke lod sig afdække. Dørene, med enkle, profilerede fyldinger og fligede smedejernsbeslag, er lavere i nordrækken og har i hovedsagen bevaret den øvre profilliste. Brystpanelet på sydvæggen er fornyet 1877.[6]

Sydrækkens østligste stol er 1880[6] indrettet til *degnestol,* med skråpult på indersiden; samtidig udførtes en aftagelig »offerbrikke«.[45] Stolen er sammenstykket af ældre paneler, antagelig samtidig med prædikestolen, og med genanvendelse af en æggestavliste, muligvis fra en gesims. - 1902 blev stolene gjort mageligere ved at øge sædernes bredde og hælde ryglænene.[9] Indtil 1852[11] var stoleværket umalet, hvorefter det fik egetræsfarve. Nu brunmalet med mørk olivengrønne fyldinger.

†*Præstestol,* tidligere ved siden af alteret, i koret, ønskede præsten 1881 erstattet af en løs stol; en armstol anskaffedes 1902;[6] nu på orgelpulpituret.

Jernbeslået †*kirkekiste* med hængelås, beregnet til messeklæderne, er nævnt 1661.[8]

†*Skab.* 1618 fik Morten snedker i Skovby betaling for et skab til »soldaternes musketter«,[46] formodentlig anbragt i våbenhuset.

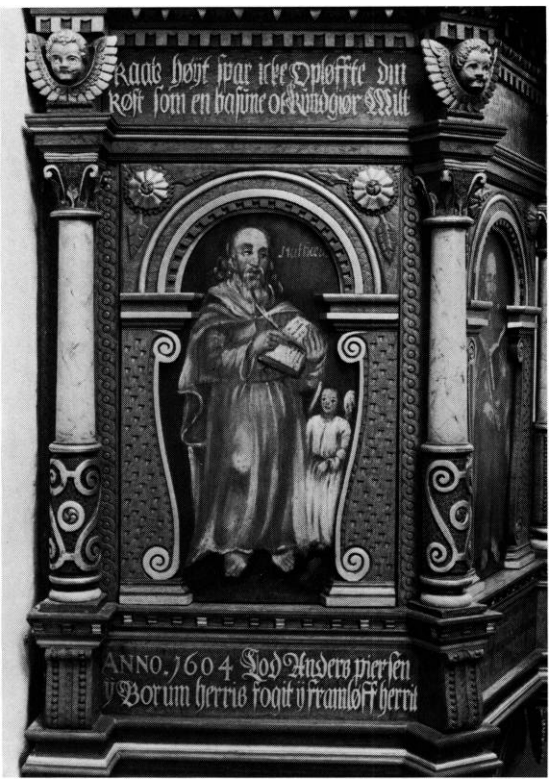

Fig. 24. Udsnit af prædikestol, 1604, udført af Morten snedker i Skovby; evangelistmalerier fra 1701 (s. 1999). NE fot. 1980. - *Section of pulpit, 1604, by the joiner Morten of Skovby. Paintings from 1701.*

Jernbeslået *pengeblok* (fig. 23), fra 1500'rne, 1661[8] omtalt som gammel og »skakels«, dvs. skæv, og da uden lås. Den er tildannet af en egeblok, 91,5 cm høj, og beslået på alle sider med kraftige jernbånd; på oversiden er yderligere fæstnet en jernplade med pengesprække. På forsiden danner to vandrette jernbånd lukke for en lille, muligvis sekundær, jernbeslået låge. Tidligere sortmalet, efter restaurering 1980 renset for farve og beslagene malet sortgrå. Anbragt i våbenhusets nordvesthjørne.

Lille †*pengebøsse,* o. 1900, af blik, sortmalet og med gul skriveskrift: »Til de fattige«, hang indtil 1979 på stol ved indgangen.

Dørfløj til våbenhuset, fra 1700'rne, bestående af seks planker samlet ved fjer og not og på bagsiden beslået med to vandrette, profilerede

Fig. 25. Brudstykke af gravsten nr. 1 (s. 2002), o. 1625. VM fot. 1971. - *Tombstone no. 1,* c. *1625.*

revler og én skrå. Samtidig lås. 1979 brunmalet udvendig og olivengrøn indvendig.[47]

Pulpitur i vest, 1803[26] beskrevet som værende i god stand, men umalet. Enkelt fyldingspanel under profileret gesims. Det støttes af træstolper og har opgang ad trappe i sydvesthjørnet. 1979 malet mørk olivengrøn med brun staffering og indskrift.

Orgel, bygget 1979 af Bruno Christensen & Sønner, Terkelsbøl. Syv stemmer, ét manual og pedal. Facade tegnet af Johs. Exner. På vestpulpituret. †*Orgel,* bygget af Rieger, Jägerndorf, og opstillet af Emil Nielsen, Århus.[48] Et manual med fire stemmer: Bordun 16', Principal 8', Gedakt 8', Octav 4'. Pneumatisk vindladesystem. På vestpulpituret.

Salmenummertavle (jfr. fig. 12), anskaffet 1883,[9] svarende til bl.a. Sjelles (s. 1918). Olivengrøn med hvide tal, tidligere sortmalet og med hvide frakturindskrifter. På triumfvæggens nordre del.

To *lysekroner,* o. 1900, den ene, af messing, har seks flade lysearme hver med to lyseholdere, den anden, af malm, otte lysearme og et tilsvarende antal prydarme. Ophængt i skibet.

Kirkeskib, model af et romersk handelsskib,[49] udført af Alfred D.Jensen, Glud, og ophængt 1976 i skibets midtgang.

Klokke, 1930, fra »De Smithske Støberier i Aalborg«; 88 cm i tvm. Indskrift om halsen og på klokkelegemet et vers. †*Klokker.* 1) Ved klokkeskatten 1528[50] måtte kirken afgive en klokke, der med sin knebel vejede *2½* skippund og 4 lispund. 2) En »sønderfalden« klokke, der vejede 13½ lispund, blev 1664/65 overdraget Trige kirke (s. 1719) som tilskud til omstøbningen af en mindre klokke her.[51]

GRAVMINDER

Gravsten. 1) (Fig. 25). O. 1625, med sekundær indskrift fra sidste halvdel af 1700'rne. Brudstykke af rødlig kalksten, 133x59 cm, af heraldisk venstre langside og nederste hjørne. Inden for en 10 cm bred ramme ses en stående kvindeskikkelse iført tætfoldet kappe over kort, midtdelt liv med spids afslutning. Om halsen en smal pibekrave og rester af en sløjfe. Hænderne er samlet foran brystet, og små skosnuder stikker frem forneden. På rammen er indhugget en sekundær, toliniet indskrift med kursiv: over [Jens Jensen Adslev] »(P)roust i Framlev Herred 1758 ... med (t)vende ægtefæller ... sal. Maren Melchiorsdatter Ørbek«;[52] endvidere nævnes »... hos Hands Forældre og 4de Børn«. Anbragt op ad våbenhusets vestmur.

2) (Fig. 27). O. 1625-50, med sekundær indskrift o. 1800. Brudstykke af rødlig kalksten, 43x39 cm, af heraldisk højre langside. Stenens midtfelt, i profileret ramme, flankeres af en stående mandsskikkelse, antagelig Adam, iført lændeklæde og med spadeskaft i højre hånd; den tilsvarende Evafigur er borthugget. Af den sekundære indskrift, med kursiv, kan læses

»Hans Al[der] og Hans [Hustru?] Berthe R ... 1726, d[ød .?.] ... og med ... 4 Sø[nner?]«. Stykket er fundet i bækken nær herredsfogedens gård, men er nu ved præstegården.

3) (Fig. 26). O. 1650, med sekundær indskrift o. 1794? Rødlig kalksten, 207,5x141 cm, den oprindelige indskrift med versaler, der er udslebet i midtfeltet, men bevaret i et felt forneden: »Loven er gifven med Mosen(!), naaden med Christum. Joh. 1. [cap. v. 17]«. Citatet forklarer stenens udsmykning med de to sidefigurer, Moses med lovens tavler og stav og Kristus med sejrsfane og bog. Figurerne står under barokbøjler, hvorpå sidder putti, der rækker dødssymboler, kranium og timeglas frem. Tre andre putti er anbragt i det nedre skriftfelts barokramme, den øverste blæsende sæbebobler. Over midtfeltet er et relief af Opstandelsen med de tre soldater foran graven. I stenens hjørner ses ovalfelter, indrammet af brusket bladværk, med de fire siddende evangelister ledsaget af deres tegn.

Midtfeltets sekundære indskrift med fordybet kursiv er over »Peder ...io ...,[53] fød i borum(?) 1729(?), ... død i hans 65. aar, gift med sin efterlevende i 34 aar uden børn, til velfortiente ære er dette grav sted beprydet med den(n)e steen af hans efterladte enke Karen Niels Datter, fød i Laben (Labing) 1734, døde 18•«. Stenen er sat op mod skibets vestvæg, for enden af midtgangen.

Vedr. en kalkmalet †*gravskrift(*?) se s. 1992.

En opfyldt †*gravkrypt,* formodentlig fra 16-1700'rne, i korets nordside, fremkom ved en gulvundersøgelse 1979. I opfyldet fandt man et par glasstumper og nogle rester af kistebeslag.

En *†bygningstavle,* fra o. 1594, stammende fra den nedbrudte hovedgård Hagsholm i Houlbjerg sogn, Viborg amt, lå 1771 på Borum kirkegård ifølge arkivtegneren Søren Abildgaard. Det var en rektangulær tavle,[54] »en smuk, hvidgrå Marmor Steen« (formentlig kalksten), hvis ramme var dekoreret med ægge- og perlestav. Øverst på stenen var våbner for Parsberg og Stjerne-Juel, »med deres Hjelmtegn anseelig og smuk gjort«; herunder var et skriftfelt, hvis kartoucheramme var smykket med rosetter

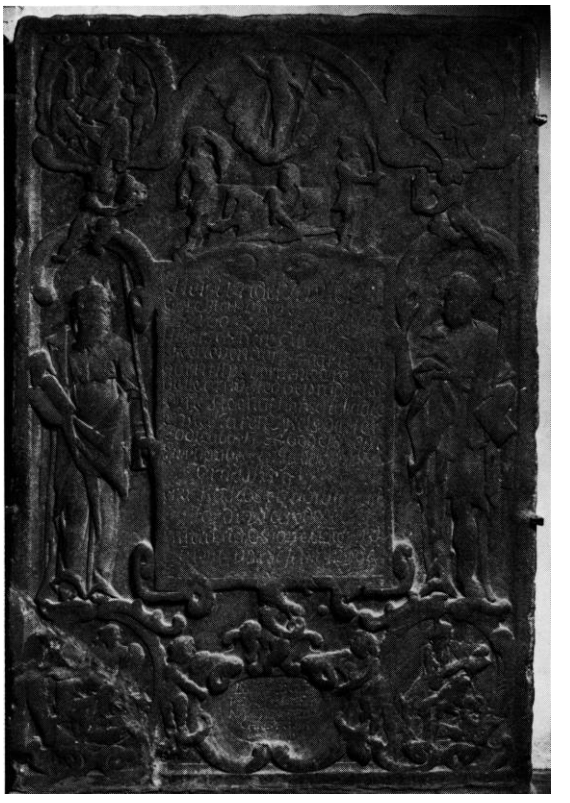

Fig. 26. Gravsten nr. 3, o. 1650, med sekundær indskrift (s. 2003). NE fot. 1980. - *Tombstone no.3, c. 1650, with secondary inscription.*

Fig. 27. Brudstykke af gravsten nr. 2 (s. 2002), o. 1625-50, med sekundær indskrift. VM fot. 1971. - *Tombstone no.2, c. 1625-50, with secondary inscription.*

vekslende med stjerner samt perlestav mod indersiden. På rammen var foroven en reliefindskrift med versaler: »Mandervp Parsberg / Till Hagesholm. - Frv Ingebvrg Hertvigs / Dater till Koldervp.« (Jfr. gravsten i Århus domkirke, s. 795). I skriftfeltet en femliniet indskrift, antagelig med fraktur: »Denne Gaard Hagesholm / Hafuer Manderup Parsberg / Ladet opbygge Oc Er Den / ferdig Blefven Aar Efter / Guds byrd 1594.« Efter Abildgaards skitse synes tavlen at have været beslægtet med en tavle fra 1584 i Århus domkirke (s. 674, nr. 3) og er som den formodentlig udført i et nørrejysk gravstensværksted.[55] En selvejer i Borum, Peder Jensen, havde købt tavlen af grev Wedel-Friis, Frijsenborg, hvor den havde ligget. Formentlig er den kommet hertil som en følge af, at den tidligere ejer af Hagsholm, rentemester Mogens Friis, havde lagt gården ind under Frijsenborg.

Fig.28. Topfigur på lydhimmel, 1604 (s. 1999). NE fot. 1980. - *Crowning figure on sounding board, 1604.*

KILDER OG HENVISNINGER

Ved embedet: Kaldsbog for Borum og Lyngby sogne 1844ff. - Protokol 1840-1935. - Liber daticus for Borum-Lyngby pastorat 1882-1963. - Synsprotokol 1862ff. - Forhandlingsprotokol for menighedrådet 1903ff. - Se i øvrigt fortegnelse over arkivalier vedr. kirkerne i Århus amt i almindelighed s. 37-39 samt forkortelser s. 42-44 og 1650-51.

NM2.afd.: Håndskrift: F.Uldall: Om de danske landsbykirker, IV, 1887, s. 353-355. - Indberetninger ved Povl Jensen 1938 (forundersøgelse af altertavle og prædikestol), Georg N. Kristiansen 1939 (inventar), Vibeke Michelsen og Laura Bjerrum 1971 og 1980 (inventar og gravminder), Mogens Larsen 1973 (forundersøgelse af inventar), Erik Skov 1977 (murværk), Jens Dalgaard og Robert Smalley 1978 (kalkmalerier), Johannes Exner 1978 (udgravning i koret), Georg N.Kristiansen 1980 (inventar). - Fyldige udskrifter af de gennemgåede arkivalier findes i NM2.afd. - Bygningsbeskrivelse og kalkmaleri ved Niels Jørgen Poulsen, inventar og gravminder ved Vibeke Michelsen, orgel ved Ole Olesen. Redaktionen afsluttet 1982.

Notebøger. NM2.afd.: Søren Abildgaard IX, 1771, s. 44 (†bygningstavle til Hagsholm, Viborg amt).

Tegninger og opmålinger. NM2.afd.: Tegning af døbefont ved C. E.Johansen 1902. - Plan af kirken ved Kjeld de Fine Licht, Erik Lund m.fl. 1967. - Snit af kirken ved Thora Fisker og Kjeld de Fine Licht 1969. - Plan og snit af kor ved arkitektskolen i Århus 1970-71.

Litteratur: MeddÅSt. 1976, s. 47ff., 1980, s. 84.

[1] Århus Domkapitels Jordebog II, 15 og 45. - Der svaredes kirkehavre og -lam til de samme embeder og personer som for Sjelle kirkes vedkommende (se Sjelle s. 1903).

[2] KancBrevb. 16. sept. 1581 og Kronens Skøder I, 251.

[3] Kronens Skøder III, 202.

[4] LA Vib. Århus bispearkiv, adkomster på jura patronatus 1615-1712 (C3.1152), samt Viborg landstings skøde- og panteprotokol 1696-97 (B24.662) fol. 185.

[3] LAVib. Hasle m.fl. hrdr.s skøde- og panteprotokol 1840-42 (B58.SP16) fol. 154-61.

[6] LA Vib. Sabro m.fl. hrdr.s provsti. Synsprotokoller 1845-1921 (C 30.5-10).

[7] RA DaKanc. Seks års kirkergsk., indsendt 1620 (B 184e).

[8] LA Vib. Århus bispearkiv. Herredsbog for Framlev hrd. 1661 (D 1078).

[9] Synsprotokol 1862ff.

[10] Protokol 1840-1935. Ved embedet.
[11] Kaldsbog 1844ff. Ved embedet.
[12] Sml. P. V. Glob: Helleristninger i Danmark, 1969, s.46, 48 og 241.
[13] Indb. ved E. Skov 1977.
[14] Samt f.eks. Fausing, Lime og Ørum (Randers amt), Serup (Viborg amt) og vestportalen i Horsens Vor Frue kirke.
[15] Således Uldall 1887.
[16] Geologen Jannik Davidsen, Statsbiblioteket i Århus, har foretaget prøveboringer i nogle af stenene, jfr. MeddÅSt. 1980, 84-87.
[17] Vinduet var indtil 1981 tilmuret i den ydre halvdel, nu kun inderst i den indre smig.
[18] Uldall 1887.
[19] M. Mackeprang: Granitportaler, s.277f., hvor stenen er gengivet på hovedet, uden at forfatteren selv er opmærksom herpå.
[20] Peder Mortensen: En billedsten med dyreslyng fra Borum kirke, i ÅrbÅrhSt. 1955, s. 67-78. Dyreslynget dateres her til slutningen af 1000-årene, og der argumenteres for, at stenen som fra første færd har været en bygningskvader, oprindelig har siddet i en ældre kvaderstenskirke på stedet, der skulle være ødelagt ved brand, hvorefter kvaderen er overflyttet til den nuværende kirke.
[21] Herforuden i Mårslet og Kolt (Ning hrd.) samt bl.a. i Egå og Lyngby (Randers amt).
[22] Jfr. litteraturhenvisninger i DK. Århus, s. 359, note 135.
[23] 1887 var her en blændingsmur (Uldall).
[24] DaAtl. IV, 1768, s.211.
[25] LA Vib. Sabro m.fl. hrdr.s provsti. Kirker m.m. ca. 1847-1931 (C 30.63).
[26] LA Vib. Århus bispearkiv. Kirkesyn 1700-1803 (C. 3.1166-76).
[27] LA Vib. Århus amts nordre provsti. Synsprotokoller 1812-44 (C291.2). - Indtil 1845 markeredes den nedbrudte apsis som et rundet fremspring foran den lukkede apsisbue, af præsten betegnet som en »bagerovn« (note 11). Da rundingen, der synes at have indesluttet det gamle †alterbord (se denne), styrtede sammen 1845, opmuredes den nuværende, flade altervæg.
[28] En kakkelovn var anskaffet inden 1887 (Uldall).
[29] Fra våbenhusloftet ses det, at skibet i senmiddelalderen stod hvidkalket.
[30] Der var 1803 teglfliser i midtgangen og murstensgulv under stolestaderne og i våbenhuset. - Under prøveudgravning i skibets sydvestre hjørne 1978 fandtes rester af et pikstensgulv.
[31] RA. Rtk. Rev. rgsk. Århus stifts kirkergsk. 1680-94.
[32] Samme konservator har istandsat altertavle og alterbordspanel 1980.
[33] Maleren har glemt slutningen af fornavnet: Anders; denne Anders Pedersen var herredsfoged i Framlev fra 1587 (jfr. ØJyHjemst. 1944, s. 112f.) og kirkeværge for Borum 1613-20 (jfr. note 7) og antagelig også 1594ff.
[34] Jfr. S. Fritz, i ÅrbÅrhSt. 1965, s. 128ff.
[35] Læsningen »qt« usikker.
[36] Muligvis fra 1825 (LA Vib. Godsarkiver. Lyngbygård. Dok. vedr. kirker og skoler 1720-1878 (G 313.30)).
[37] Herredsfogeden var 1.gang gift med Barbara Nielsdatter (jfr. prædikestol), 2. gang med Boel Lavridsdatter (ØJyHjemst. 1944, s. 112ff.), (jfr. note 33 ovfr.).
[38] M. Mackeprang: Døbefonte, s. 68.
[39] En snedkermæssig istandsættelse var tiltrængt, fordi lister, arkader og ornamenter var pålimet og ikke som vanligt fastdylet. Til lydhimlen blev nyskåret to manglende englehoveder og et hængestykke samt tandsnit indvendig.
[40] Antagelig 1852 (note 11).
[41] I østligste fylding fandtes konturer af et med guld malet Jesumonogram.
[42] Snedkeren udførte 9 lukkede stole i 1681 og 18 stole 1685-86, og smeden udførte hængsler hertil (note 31).
[43] Jfr. Tilst-gavle 1684 (s. 1582).

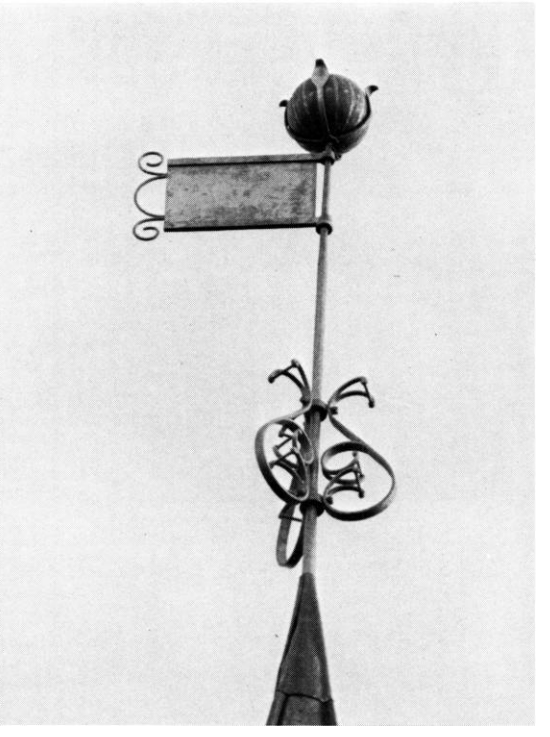

Fig. 29. Tårnets vindfløj (s. 1992). Hans Stiesdal fot. 1971. - *Weather vane on tower.*

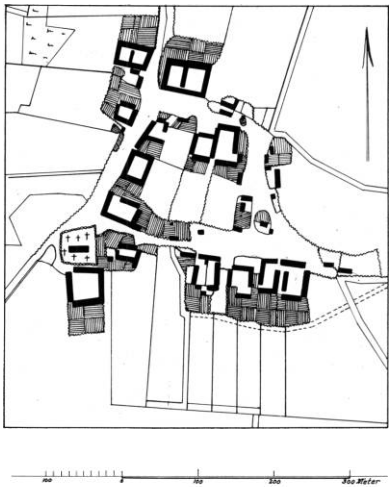

Fig.30. Landsbyplan 1:10000, målt 1796. - *Map of the village 1796.*

[44] De to hold initialer er muligvis for selvejerbønderne Jesper Olufsen Borum og Peder Olufsen Borum (jfr. ØJyHjemst. 1944, s. 115).

[45] Denne afløste en anden, fra 1866 (note 9).

[46] RA. Lensrgsk. Skanderborg og Åkær len, a. rgsk. 1617/18. - Oplyst af dr. phil. H. H. Fussing.

[47] En gammel †dør(?) ønskede arkitekt Kiilsgaard, Hammel, at købe fra kirken 1906, til mulig anvendelse i en af grev Frijs' kirker (note 25).

[48] Orglet var leveret 1908 af E. Nielsen, ifølge orgelkonsulent P. S. Rung-Kellers notater og E. Nielsens: Orgelfortegn. Orgelbygger Bruno Christensen oplyser, at spillebordet havde samme ejendommelige konstruktion og udformning som †Riegerorglets i missionshuset Saron, Randers.

[49] Forlægget et relief fra Ostia, skibet motiveret ved henvisning til Paulus' forlis, jfr. Apost. gern. kap. 27.

[50] RA. Rgsk. ældre end 1559. Liste over indkrævede klokker 1528-29. 108 A. nr. 21.

[51] LA Vib. Kirkeinsp. ark. Rgsk.sbog for Trige kirke 1620-75 (CKRB.457).

[52] Provsten, der døde 1786, var anden gang gift med ? Hansdatter Hiersing, jfr. Wiberg I, 195, og JySaml. 4. rk. II, 173.

[53] Chr. Heilskov læser: Peder Thomsen? (JySaml. 4. rk. II, 173.).

[54] Tavlen var 3 fod og *2½* tomme bred, skrifttavlen 2 fod og 6½ tomme høj.

[55] Sml. C.A.Jensen: Gravsten, I, 72ff.

SUMMARY

The chancel and nave, the Romanesque parts of the church, are built of granite ashlar. Originally an apse was part of the small chancel; it was demolished in 1814 because of its dilapidated condition, whereupon the curved ashlar and plinth blocks were re-used to wall up the arch of the apse. Five of the ashlars are decorated and one in the south wall of the chancel has attracted particular attention because of its intertwining animal ornamentation. This (fig. 7) may of course be merely a Romanesque mason's clumsy experiments. - It was probably just before the Reformation that the chancel was covered with barrel vaulting in which there is a circular opening, used possibly for miracle plays, e.g. on Ascension Day. Around 1500, perhaps a little later, a sizeable porch was added to the south side of the nave, while the tower at the west end may be more recent, possibly from the middle of the 1500's. The upper part was rebuilt 1745. The church was restored 1976-79.

The furniture shows many examples of the initiative and generosity of private individuals. A Framlev district judge in 1594 ordered the triptych, in 1601 donated the chalice, in 1604 the pulpit, the latter made by the village joiner Morten from Skovby, and also the altar candlesticks in 1614. The patron Johan Althalt of Lyngbygård and his wife had paintings done for both the altarpiece and the pulpit in 1701. The pews from the 1680's, which have retained their doors on to the middle aisle, bear the initials of various farmers. The rough Romanesque baptismal font has four inscribed crosses on the brim, dating, presumably, from the dedication of the font. - Three tombstones from the 17th century all received secondary inscriptions in the latter half of the 18th century.

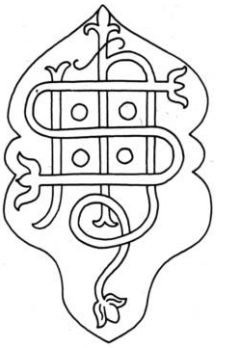

Fig.31. Jesumonogram i stolegavl 1681 (s. 2001). Tegnet af Marianne Nielsen efter opmåling af G. N. Kristiansen 1939. - *Christ's monogram on gable of pew 1681.*